

REFÎ-İ KÂLÂYÎ VE “GEÇME ÇUBUK” MANZUMESİ

İ. Hakkı AKSOYAK*

ÖZET

XVIII. yüzyıl şairlerinden Mehmed Emin Refî'nin hayatı, eserleri ve sanatı ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Bu çalışma ile şairin oğlu Ahmed Münib'in divanı ve divandaki bilgilerden hareketle Ahmed Münib'in de Ali Nuri adlı bir evlât sahibi olduğu tespit edilmiştir. Başbakanlık Arşivi kayıtlarından Ali Nuri'nin Posta ve Telgraf Nezareti'nde (PTT) görev yaptığı ortaya çıkarılmıştır. Kâlâyî'nin ailesine ilişkin bilgilerden sonra divanındaki 17 beyitlik “Berây-ı Geçme” başlıklı manzume değerlendirilmiştir. Manzumenin redifli olan “Geçme”, tütün çubuğu anlamındadır. Şair, şiirini bu konuya ayırmış ve enteresan imajlarla süslemiştir.

Anahtar kelimeler:

Kâlâyî, Divan Edebiyatı, Şiir, Şerh, Çubuk.

XVIII. yüzyıl şairlerinden Mehmed Emin Refî'nin hayatı, eserleri ve sanatı birkaç çalışma dışında ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Kaynaklar, Refî'nin Ahmed Münib'den başka çocuğunun olduğundan söz etmezler. Kâlâyî mahlasıyla şiirler yazan şairin edebî kişiliği ile ilgili olarak verilen hükümler de onun hicivci yönü ile sınırlıdır¹.

* Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Mehmed Emin Refî ile ilgili bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Fatîm, *Hâtîmetü'l-eşâr*, İstanbul 1271, s. 161; Muallim Naci, *Esami*, İstanbul 1890, s. 149; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-a'lâm*, İstanbul 1308, III, 2292; Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 394; Tahir Olgun, (tarihsiz), *Refî-i Kâlâyî*, Süleymaniye

Bu çalışmamızda hem Refî'nin ailesine dair yeni tespitlerimizi sunmaya; hem de tamamında tütün çubuğunu anlattığı 17 beyitlik “Berây-ı Geçme” başlıklı manzumesini değerlendirmeye çalışacağız.

İstanbul'un Topkapı semtinde dünyaya gelen Mehmed Emin Refî (d.1760/ö.1823) İstanbul'da 63 yaşında iken vefat etti². Bir müddet Fatih Medresi'ne devam eden Refî daha sonra kadılık görevinde bulundu. Divanındaki Niyazname adlı manzumesinden şairin bu hizmetini Vidin vâlisi Ali Paşa'nın hizmetindeyken yaptığını öğreniyoruz.

Ey kerem-kârım duan olsa nola vâcib bana
Ben kulun kâdî bulundu devr-i adlinde ana³

Refî'nin ailesine ait bilgiler şimdiye kadar sınırlı kalmıştır. Kaynaklar Kâlâyîzâde olarak tanınan Ahmed Münib adlı bir oğlundan ve hanımından söz etmektedir. Bu bilgiye ek olarak şair, Ermenice Lügati'nde babasının Ermeni olmadığını açıklamaktadır⁴. Bunların yanısıra Kâlâyî babası ile birlikte bir müddet kumaşçılık yapar. Tahir Olgun'un, şairin hanımı ve çocuklarıyla aynı yerde medfun bulunduğunu⁵ söylemesine bakarak, evlendiğini ve evlat sahibi olduğunu çıkarmak mümkündür. Divanındaki tarih beyitlerine göre Kâlâyî'nin İsmail Rıza (d.1797) ve Ahmed Münib (d.1801) adlı iki oğlu dünyaya gelmiştir. İlk oğlu İsmail Rıza'nın doğumu için;

İsm ü mahlas mevlid-i târîhdir İsmâîl Rızâ

Kütüphanesi, FS. Türkmen nr: 89; Tahir Olgun, (6 Ekim 1949), “Edebi Bahisler: Refî-i Kâlâyî”, İslâm Yolu Mecmuası, nr: 53; Tahir Olgun, (13 Ekim 1949), “Edebi Bahisler: Şair Refî-i Kâlâyî”, İslâm Yolu, S. 54, Yıl: II; Tahir Olgun, (10 Kasım 1949) “Edebi Bahisler: Şair Refî-i Kâlâyî”, İslâm Yolu, S. 58, Yıl: II; Hilmi Yücebaş, *Hiciv Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1961, s. 77; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964, s. 587; Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 637; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1988, s. 341; İsmail Ünver, *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul 1988, VIII, 196.

² Kâlâyî, *Divan-ı Refî-i Kâlâyî*, İstanbul 1284, Önsöz.

³ Divan, s. 24.

⁴ Robert Dankoff-A. Turgut Kut-J.J.S Weitenberg, *The Versified Armenian-Turkish Glossary by Kâlâyî*, Cleveland State University 1996, s. 21. Eserin fotokopisini göndermek lütfunda bulunan Sabri Koz'a teşekkür ederim.

⁵ Tahir Olgun, (6 Ekim 1949), “Edebi Bahisler: Refî-i Kâlâyî”, *İslâm Yolu Mecmuası*, nr: 53, s. 3.

Gûşuna tekbîr ile nâmın koyup dedim Refî⁶

diğer oğlu Ahmed Münib için

Mucem ü mühmel dü-târîh oldu mısradâ Refî

Fer verip bu dehre togdu nev-sürûr Ahmed Münib⁷

tarihini düşürüyor. Kâlâyî'nin ilk çocuğu İsmail Rıza'ya dair herhangi bir malûmata ulaşamadık. Sicill-i Osmanî'nin bildirdiğine göre, şairin ikinci oğlu Ahmed Münib, Kâlâyîzâde olarak şöhret bulmuş ve 1875'te vefat etmiştir⁸. Bir divançe oluşturabilecek kadar da şiir yazan Münib, divançesinin baş taraflarında 1858 tarihinde Ali Nuri adında bir oğlunun dünyaya geldiği

Togdu menkût “subh-dem” mevlidi târîh-i Münîb

Basdı dünyâyâ kadem pîr ola oğlum ‘Alî Nûrî

Du‘â birle didüm Münîb anun mevlûd târîhîn

Alî Nûrî kadem basdı cihâna nev-sürûr oldı⁹

beyitleri ile haber veriyor. Böylece Refî-i Kâlâyî'nin Ahmed Münib adındaki oğlundan Ali Nuri adlı bir torunu olduğu açığa çıkıyor. Devlet görevi alan Ali Nuri hakkında Sicill-i ahval defterlerinden şunları öğreniyoruz: Ali Nuri Efendi, 1856 senesinde İstanbul'da doğdu. At cambazlığı sanatı ile meşgul oldu. Fâtih Rüşdiye mekteplerine devam ederek mutata dersleri okudu. Şahâdetnâmesi yoktur. Türkçe kitâbet edebilir. 1874 senesinde, 18 yaşında olduğu halde, Telgraf ve Posta Nezaretinde muhasebe kalemine girdi. 1903 senesi itibarıyla maaşı devam etmektedir¹⁰. Ankara Posta ve Telgraf Arşivi'nde Ali Nuri'nin dosyası bu-

⁶ Divan, s. 90.

⁷ Divan, s. 90.

⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1311, IV, 518; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Kütüphanesi Başkanlığı Kütüphanesi Nüshası, B/870, I, 368; II, 983; Dergâh, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, VI, s. 470.

⁹ Ahmed Münib, *Divan-ı Kâlâyîzâde*, Ahmed Münib Efendi, Millî Kütüphane, Yz. B. 482, yk. 2a.

¹⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Sicill-i Ahvâl Defteri, 5/267.

lunmamaktadır. Bu nedenle Kâlâyî'nin aile şeceresine ait bilgilerimiz torunu Ali Nurî ile son bulur.

Kâlâyî'nin elimizdeki iki eserinden biri divan, öbürü Ermenice Lügat'tir. Divan, şairin oğlu Ahmed Münib tarafından 1867 yılında bastırılmıştır¹¹. Divanda oğlu tarafından yazılan mukaddimeden başka 21 kaside (410 beyit), 57 gazel (384 beyit), 10 musammat (52 beyit, 49 bend, 231 beyit), 153 tarih (1118 beyit), 24 beyit, 2 kıta (14 beyit), 3 muamma (3 beyit) olmak üzere toplam 275 manzume (2184 beyit) bulunmaktadır. Divanın sonuna Kâlâyî ile Sürûrî'nin muhâvereleri eklenmiştir. Muhâverelerden 36'sı Kâlâyî'ye; 20'si de Sürûrî'ye aittir. Ankara Millî Kütüphane¹² ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma Divan-ı Refî-i Kâlâyî¹³ ufak tefek farklılıklarla matbu divanın aynıdır. Ankara Millî Kütüphane'deki nüshanın baştaftaki "sâhib-i kitâb Ahmed Münib Efendi ferzend-i Kâlâyî" kaydından yazmanın Kâlâyî'nin oğlu Ahmed Münib'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Kâlâyî'nin şiirlerine mecmualarda rastlanıyorsa da bunların sayısı fazla değildir. Ayrıca bu şiirler divanda yer almaktadır¹⁴. Refî, babasının kumaşçı olmasından dolayı divanındaki şiirlerinde Kâlâyî (=kumaşçı) mahlasını kullanmıştır. Şairin Gayûr mahlası ile şiir yazdığı söyleniyorsa da¹⁵ bu mahlasla yazdığı şiirler elimizde yoktur. Şairin bir diğer eseri Ermenice-Türkçe Lügat Amerika'da bastırılmıştır¹⁶. Sicill-i Osmanî, şairin, divan ve Ermenice Lügati'nin dışında çingene terimleriyle yazılmış bir kasidesi olduğunu yazıyor¹⁷. Divanda Çingene terimlerinin kullanıldığı bir manzume varsa da bu

¹¹ Divan, Önsöz.

¹² Kalâyî, (tarihsiz), *Divan-ı Refî-i Kâlâyî*, Ankara Millî Kütüphane, Yz. FB. 259, 1b-64a.

¹³ Kalâyî, *Divan-ı Refî-i Kâlâyî*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, no. 3382/3.

¹⁴ Kalâyî, (tarihsiz), *Mecmua*, Ankara Millî Kütüphane, Yz. A. 2741, 17a; Kalâyî, (tarihsiz), *Mecmua*, Ankara Millî Kütüphane, Yz. A. 1879, 36b.

¹⁵ Tuman, *a.g.e.*, s. 368.

¹⁶ Dankoff, s. 199. Dankof neşrine ek olarak eserin bir başka nüshası da Kalâyî, (tarihsiz), *Lugat-i Ermeniyeye*, Ankara Millî Kütüphane, Yz. FB. 165, 1b-6b'de bulunmaktadır.

¹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1311, II, 413.

manzume kaside değil beş bentten oluşan bir terci'benddir¹⁸. Aynı bir eser gibi gösterilen bu manzume divandaki terci'-bend olmalıdır.

Refi-i Kâlâyî'nin ailesine ve eserlerine dair verdiğimiz bilgilerden sonra "Berây-ı Geçme" başlıklı manzumesini değerlendirmeye geçebiliriz. "Berây-ı Geçme" 17 beyit olup, matbu divanda kasidelerin sonunda 21. sırada yer alıyor¹⁹. Başlıkta kullanılan geçme, geçme çubuk anlamındadır. Geçmeler birer karış boyunda üç parça çubuktan oluşurdu. Geçme, lülesi ve imamesiyle çuhadan bir kese içinde olduğu hâlde kaput, cübbe, saku gibi elbiselerin altında kaytanla belde asılı olarak saklanırdı. Tütün tiryakilerinin bazıları meyhane ve kahvehane gibi umuma mahsus yerlerin çubuklarını kullanmak istemediklerinden kendi çubuklarını beraberinde taşımağa mecburdular. İleri gelenlerin çubuklarını ise kırdı olsun, şehirde olsun uşaklar taşırdı²⁰.

Çubuk etrafında oluşturulan imajlarla işlenen manzumede çok sayıda deyim ve müstehcenliği çağrıştıran söyleyişler bulunmaktadır. Bu deyimler şunlardır: hasedinden iki şakk ol- (2), lâl-i dilberle demler geçir- (2), birbirine takıl- (3), tek tur- (4), eşin aldır- (4), başı kabak gez- (5), agzını yokla- (6), ter geç- (6), oku- üfle- (7), destine geç- (7), agız agza ver- (7), agyâra uy- (9), miyânını boş koma- (10), ardına geç- (10), bel bel bak- (11), ardına gez- (13), takıl- (13), yan- yakıl- (14), tayan- tur- (15), asıl- (16), sark- (16), sözü uzat- (17), keyfe keder ver- (17), ter geç- (17)... Şiirde argo ve müstehcenliğe yaklaşan söyleyişleri de görmek mümkündür: ardına geç- (10), ardına gez- (13), miyânın boş koma- (10), takıl- (13), tayanıp tur- (15), sark- (16)... bu tabirlerden bazılarıdır.

¹⁸ Divan, s. 30.

¹⁹ Divan, s. 30-31.

²⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, İstanbul 1983, I, 212, 766; Nurettin Rüştü Büngül, "Çubuk", *Eski Eserler Ansiklopedisi*, Tercüman 1001 Temel Eser. C. I; M. De M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 63; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 290; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (Yayına Hazırlayanlar: Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995, s. 45, 180.

“Berây-ı Geçme” adlı manzumeyi beyit beyit açıklamadan önce metnini bütün olarak veriyoruz:

Berây-ı Geçme

- 1 Zer-nişândan giyinin başına efser geçme
Salınır yâr ile gülşende berâber geçme
- 2 Hasedinden iki şakk olsa sezâdır ki kalem
Lal-i dilberle geçirdi nice demler geçme
- 3 Bezm-i meyde nola erbâb-ı dile verse safâ
Birbirine takılıp iki birâder geçme
- 4 Künc-i fûrkatde bu gûne hele tek turmaz idi
Gülsitânda eşin aldırmaşa benzer geçme
- 5 Tâb-ı hecr ile nola başı kabak gezse gehî
Hasret-i lal ile olmuş gibi kaşmer geçme
- 6 Vade-i vaslını tâm isterim elbet senden
Yoklayıp agzını yârin bize gel ter geçme
- 7 Anı zâhid bile bezme okuyup üfler idi
Destine geçse eger bir kad-i arar geçme
- 8 Zülf-i müşgînine degmiş gibi yârin ey dil
Saçdı etrâfa yine dûd-ı mu'anber geçme
- 9 Ağz agza verip ol şâh ile fis fis dâ'im
Sen de agyâra uyup âşıkı yer yer geçme
- 10 Sen miyânın hele hiç boş koma ey âşık-ı zâr
Belki gülşende o şûh ardına ister geçme
- 11 Bakar ise o kemer-bendine bel bel zâhid
İster ol cizr-i miyândan öte beller geçme

- 12 Bak o şalvâra hatâyiden eteklik giyininip
Devr-i raks etmede mânende-i sâgar geçme
- 13 Yâsemenlikde gezer ardına yârin takılıp
İnce reftâr ile bir şûh-ı dilâver geçme
- 14 Pek zifir dilli sanıp yanma yakılma zâhid
Gelir ehl-i dile hep ûd ile anber geçme
- 15 Künc-i gamda nice akrâmı tayansın tursun
Zer-gılâfdan giyer egnine ser-â-ser geçme
- 16 Görse bir mûy-miyânı asılırmış bî-şek
Böyle bî-şerm ü edeb âleme sarkar geçme
- 17 Uzadırsa sözü Kâlâyi Çubuklu'da nola
Ehl-i keyfe verir elbette keder ter geçme

Manzumeyi bir bütün olarak verdikten sonra her beyit üzerinde ayrı ayrı durabiliriz.

- 1 Zer-nişândan giyininip başına efsar geçme
Salınır yâr ile gülşende berâber geçme

“Geçme, süslü bir başlık giyip sevgili ile gül bahçesinde gezer.”

Beyitte, geçme, manzumenin diğer beyitlerinde olduğu gibi, sigara içilen çubuk anlamına gelir. Geçmenin ağızlık kısmı (imame) kehribar vb. değerli maddelerden imal edilirdi. “Zer-nişân” tabirinin sözlük anlamı altınla süslemiş olup burada çubuğun imamesinin yerine geçmiştir. Geçme çubuğun yapımında gül ve güzel kokulu ağaçlar kullanılırdı. Gülşende kelimesi bu münasebetle daha da anlam kazanmaktadır. Kuşakta taşındığı için geçmenin sevgiliyle “beraber” gezdiği ifade ediliyor. Salınmak, yavaş yavaş etrafı seyrederek gezmek anlamındadır.

- 2 Hasedinden iki şakk olsa sezâdır ki kalem
Lal-i dilberle geçirdi nice demler geçme

“Kalem, kıskançlığından ikiye ayrılma şaşılma. Çünkü geçme, dilberin yakut gibi kırmızı dudakıyla uzun zaman geçirdi.”

Kalem de geçme çubuk gibi kamıştan yapılırdı. Fakat geçme çubuk gibi sevgilinin dudakına temas edemez. Bu bakımdan kalemin geçmeyi

kıskanması doğaldır. Bu kıskançlığın sonunda da hasedinden çatlar. Beyitte hat sanatıyla ilgili kelimeler bir arada yer almaktadır. Kalemin ikiye yarılması, kamış kalemlerin ucunun yarılması ile ilgilidir. Kalemin iki şakk olması da bu duruma işaret ediyor.

3 Bezm-i meyde nola erbâb-ı dile verse safâ
Birbirine takılıp iki birâder geçme

“İki birader (içki ve çubuk), içki meclisinde birbirine takılıp âşıkları eğlenirse ne güzel olur.”

Çubuk içki meclislerinin vazgeçilmez unsurlarındandır. İçkiyle beraber “erbâb-ı dil”e safa verir. Keyif veren bu iki madde kardeş olarak nitelendiriliyor. Takılmak fiili burada birbirine takılmak, kızdırmak ve şaşırtmak amacıyla şaka yollu konuşmak demektir. Takılmak, peşisıra gitmek anlamına da gelir ki burada içki ile çubuğun arka arkaya içilmesini akla getirmektedir.

4 Künc-i fûrkatde bu gûne hele tek turmaz idi
Gülsitânda eşin aldırmaşa benzer geçme

“Geçme, gül bahçesinde eşini kaybetmişe benzemektedir. Yoksa ayrılık köşesinde bu şekilde sessizce durmaz idi.”

Bu beyitte künc-i fûrkatte tek duran (yalnız başına kalan) geçmenin bu durgunluğuna ve küskünlüğüne sebep olarak gül bahçesindeki eşinden ayrılması gösterilmektedir. Eskiden “çubuk”lar “çubukluk” denilen özel mahfazaya konurdu. Geçme çubuk, gül bahçesindeki eşinden ayrılmış “çubukluk”a konuyor. Dolayısıyla “tek” yani yalnız, sessiz, sakın ve neşesi kaçmış duruyor.

5 Tâb-ı hecr ile nola başı kabak gezse gehî
Hasret-i la'l ile olmuş gibi kaşmer geçme

“Geçme, ayrılığın verdiği üzüntü ile zaman zaman başı kabak gezse şaşılır mı? Çünkü, lal gibi dudakın hasretiyle maskara olmuş gibidir.”

Geçmenin imamesi (ağızlığı) zaman zaman çıkarılarak temizlenir. Bu durumda geçme, başında serpuşu olmayan bir şahsa benzer. Şairin birinci beyitte imameyi altın bir taca benzettiğini hatırlayacak olursak, geçmenin başlığını çıkarmasının sebebi “tâb-ı hecr” yani ayrılık ateşine

bağlanıyor. Bir önceki beyitte zaten geçmenin gülistanda eşinden ayrıldığı söylenmişti. Burada sıcaktan bunalan ve başından serpuşunu çıkaran bir insan hayali karşımıza çıkıyor. Zâten çubuk, içinde tütün yakılan yani ateş barındıran bir nesne olduğu için “tâb-âver”dir. İkinci mısırda geçmenin “hasret-i la’l” ile yani sevgilinin dudağının hasretiyle başındaki takkesini atıp bir soytarıya döndüğü ifade ediliyor. Eskiden insanların baş açık gezmeleri son derece ayıptı. Ancak deliler ve maskara olmuş soytarılar başı açık gezerdi. Buradan söz konusu geçmenin ağızlık kısmı çıkarılarak mahfazasına konduğu yani uzun süredir kullanılmadığı anlaşılıyor. Dolayısıyla sevgilinin “la’l”inden yani dudağından ayrı düşmüştür.

6 Va’de-i vaslını tâm isterim elbet senden
Yoklayıp agzını yârın bize gel ter geçme

“Senden, kavuşma vadini tam olarak yerine getirmeni isterim. Sevgilinin ağzını arayıp bizi önemsememezlik etme.”

İlk beş beyitte geçme ile ilgili çeşitli hayaller ve benzetmeler yapan şair bu beyitte doğrudan geçmeye hitap ediyor. Geçme sürekli şairin sevgilisiyle ağız ağza veriyor; onun ağzına temas ediyor. Dolayısıyla şair geçmeden sevgilisinin ağzından tam, eksiksiz bir vuslat sözü almasını istiyor. Geçmeden bu işi baştan savmamasını, sadece sevgilinin ağzını yoklayıp geçmemesini, bu işi ciddiye almasını yani ter geçmemesini istiyor.

7 Anı zâhid bile bezme okuyup üfler idi
Destine geçse eger bir kad-i ‘ar’ar geçme

“Eğer, arar ağacından yapılma geçme, ham sofunun eline geçse, onu mecliste okuyup üflerdi”

Eğer zâhidin eline ardıç (arar) ağacı gibi mütenasip boyu olan veya ondan imal edilmiş bir geçme geçerse, onu hemen içinde bulunduğu meclise okuyup (çağırıp) üflemeye başlardı, yani içerdi. Burada şairin “zâhid bile” demesinin sebebi sofuların bir kısmının tütünü haram; bir kısmının da mekrûh sayması yani zâhid ve sofuların tütüne ve çubuğa sıcak bakmamaları ile ilgilidir. Ayrıca zâhidin okuyup üflemesi dua okuması anlamındadır. Üflemek, tütünün içilmesinden sonra havaya

üflenmesidir. Bu durumda zâhid bile dayanamaz, tütün içerdi, demek anlamına gelebilir.

8 Zülf-i müşğînine degmiş gibi yârin ey dil
Saçdı etrâfa yine dûd-ı mu'anber geçme

“Ey gönül, geçme çubuk, sevgilinin misk kokulu saçına değmiş gibi, çevreye yine anber kokulu bir duman saçtı.”

Geçmeden çıkan siyah ve hoş kokulu dumanın kokusunu sevgilinin saçından aldığı söyleniyor. Ayrıca eskiden hoş koku veren maddelerin yakılması suretiyle tütsü elde edildiği bilinmektedir.

9 Ağz ağza verip ol şâh ile fis fis dâ'im
Sen de agyâra uyup âşıkı yer yer geçme

“Sen de yabancılara uyup o ağaç parçası ile fis fis sürekli ağız ağıza verip âşık hakkında dedikodu yapma.”

Osmanlı Türkçesi'nde “şah” kelimesinin anlamı son sesteki “h” sesinin yazılışına göre değişir. “Şâh” kelimesi hem matbu hem de yazma divanda “güzel he” iledir²¹. Bu durumda “şâh” padişah anlamına gelir. Divan şiirinde sevgili güzellik mülkünün sultanıdır. Çevresinde başta rakip olmak üzere çok çeşitli unsurlar bulunur. Bu insanlar padişahın çevresinde ağız ağıza vererek fis fis yani birbirine pek yakın durarak başkalarının işitmeyeceği biçimde konuşurlar, dedikodu yaparlar ve birbirlerini zaman zaman kötülerler. Kelime, “hı” ile yazılırsa ağaç dalı anlamına gelir. Her iki metinde de kelime güzel he ile olmasına rağmen “hı”lı şekil manzumenin anlamına daha uygun düşmektedir.

10 Sen miyânın hele hiç boş koma ey âşık-ı zâr
Belki gülşende o şûh ardına ister geçme

“Ey inleyen âşık, sen belini hiç boş bırakma. Belki gül bahçesinde, o açık saçık güzel ardına geçme ister.”

Şair, âşıkla seslenerek sevgilinin miyanını boş bırakmamasını istiyor. Yani her zaman kuşağında bu geçme çubukla gülşende dolaşmasını talep ediyor. İleri gelenlerin çubuklarını ise kırdı olsun, şehirde olsun uşaklar taşırdı. Şairin bunu istemesinin sebebi sevgilisi olan şûhun bir

²¹ Divan, s. 30, 22b.

vesileyle âşıktan çubuk istemesi yani ona eğilim göstermesi umudu olabilir.

11 Bakar ise o kemer-bendine bel bel zâhid
İster ol cıs-r-i miyândan öte beller geçme

“Ham sofı, sevgilinin o kemerine şaşkın şaşkın bakarsa, o bel köprüsünden öte beller geçme ister.”

Bir önceki beyitte geçme çubuğun bele sarılan kuşakta taşındığı söylenmişti. Bu beyitte zâhid, tütüne sıcak bakmadığı için (bkz. 7. beyit), belde taşınan çubuğu bel bel bakarak seyrediyor. Zâhidin tek düşüncesi öbür dünyada cennete ulaşmaktır. Dolayısıyla zâhid için miyan, şekli itibarıyla köprüyü, köprü de Sırat köprüsünü çağrıştırıyor ve Sırat köprüsünü geçme arzusu zâhidi âdeta kendinden geçiriyor ve bu hayalle bel bel bakıyor. Beyitte kemer-bend, bel bel bakmak, miyân ve beller geçmek kelimeleri anlamca birbiriyle ilgilidir. Bel bel bakmak, şaşkın şaşkın bakılmaktır. Hem bel bel bakmak hem de beller kelimesinin içinde "bel" hecesi bulunuyor. Bunlar da şiirde âhengi sağlamada kullanılıyor. Şair, divanındaki bir başka beyitte ise

Kimi cins-i har idi kimisi cins-i âher
Biz de bel bel bakar idik ola def-i vahşet ²²

diyerek "bel bel bakmak" tabirini kullanıyor²³. Divan şairlerinin "bel bel bakmak" ile bel kelimesini birlikte kullanarak "b" sesi tekrarıyla bir âheng arayışına girdikleri görülmektedir. Enderunlu Vâsıf da "bel bel bakmak" tabirini iki beyitte kullanmıştır²⁴.

12 Bak o şalvâra hatâyîden eteklik giyininip
Devr-i raks etmede mânende-i sâgar geçme

“Hatâyî kumaşından eteklik giyinmiş, o şalvara bak ! Geçme, içki kadehine benzer biçimde (dairevî) raks etmektedir.”

Bu beyitte geçme, hatayî adı verilen kumaştan eteklik ve şalvar giyen ve döne döne eteklerini savura savura dans eden biri olarak hayal

²² Divan, s. 18.

²³ Olgun, s. 3; Divan, s. 18.

²⁴ Ahmed Bâdî, *Armağan*, (Hazırlayan: Süreyya Beyzadeoğlu), Basılmamış Çalışma, Edirne 1996, s. 44.

ediliyor. Böyle bir hayale dumanın oluşturduğu değişik şekiller yol açmış olduğu düşünülebilir. Geçme, bu özelliği itibariyle kadehe benzetiliyor. Bilindiği gibi kadehin eski meclislerde daire şeklinde oturanların elinde devretmesi önemli bir âdetti. Belki aynı şey çubuk için de geçerliydi. Geçme çubuk burada âdeta bir rakkas biçiminde karşımıza çıkıyor.

13 Yâsemenlikde gezer ardına yârin takılıp
İnce refât ile bir şûh-ı dilâver geçme

“Geçme, yasemenlikte, sevgiliyi izleyip gezer, ince yürüyüş ile gönül alıcı bir şühtür.”

Bu beyitte geçme, kişileştiriliyor ve yaseminlerle dolu bir bahçede sevgilinin ardı sıra onun uğradığı yerlere giderek görüşme fırsatı arayan bıçkın ve yakışıklı bir delikanlıya benzetiliyor. Geçme'nin beldeki kuşakta taşındığına daha önce değinilmişti. Burada da geçme, sevgili konumundaki kişinin belinde bulunmaktadır. Dolayısıyla onun ardı sıra gitmektedir. “İnce” kelimesi hem geçme ince olduğu için gerçek anlamıyla, hem de mecazî anlamıyla kullanılmıştır.

14 Pek zifir dilli sanıp yanma yakılma zâhid
Gelir ehl-i dile hep ûd ile anber geçme

“Ham sofı, pek acı dilli sanıp yanma yakılma. Âşığa öd ağacı ile anber hep geçme gelir.”

Şair burada yine zâhîde takılıyor. Öyle anlaşılıyor ki zâhid çubuk içenlere “bu acı şeyi nasıl içiyorsunuz” yollu tarzde bulunuyor. Yani yanıp yakılıyor, şikâyet ediyor. Bu şikâyetin sebebi geçmenin zifir dilli oluşudur. Tütünün ağızlık ve çubuğu içinde oluşan zifir, siyah ve pek acı maddedir ve beyitte de bu özelliğiyle geçiyor²⁵. Zifir dilli, acı sözlü, gerçekleri karşısındaki insanı incitip incitmeyeceğini düşünmeden konuşan kişi anlamındadır. Zâhid doğru sözlü insanlardan hoşlanmıyor ve şikâyet ediyor. Ehl-i dile göreyse geçmenin zifiri yani isi ve siyahlığı ateşte yakıldığı zaman güzel koku yayan anbere benzemektedir. Yanmak yakılmak mecazî anlamının dışında da metinle ilgilidir. Tütünün kokusu

²⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1978, s. 65; Sir James W. Redhouse, *A Turkish And English Lexicon*, Beirut 1987, s. 1010.

ehl-i dile göre tütsü gibi hoştur. Zaten öd genellikle tütsü olarak kullanılan bir maddedir. Anber de siyah renktedir.

15 Künc-i gamda nice akrânı tayansın tursun
Zer-gılâfdan giyer egnine ser-â-ser geçme

“Üzüntü köşesinde pekçok arkadaşı tahammül etmeye devam etsin. Geçme, omuzuna baştanbaşa altın kılıfla kaplanmış örtü giyer.”

Bu beyitten çubuğun renkli kılıflar içinde saklandığı düşünülebilir. Geçme çubuk sarı bir kılıf içinde muhafaza ediliyor. Dolayısıyla baştan başa sırtına bu kılıfı geçirmiş oluyor. Divanda da iki kez geçen “serâser” kelimesinin baştanbaşa anlamının yanısıra bir çeşit ipek kumaşın da adı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır²⁶. Geçme çubuk böylesine rahat ve müreffeh bir hayat sürerken birçok akranı gam köşesinde çeşitli sıkıntılara tahammül etmek, dayanmak zorunda kalıyor. Pakalın'dan bazı çubukların çok değerli ve sanat kıymetine sahip olduğunu öğreniyoruz²⁷. Muhtemelen böyle bir sanat değeri olan çubuklar değişik kılıflar içinde özenle saklanırken sıradan çubuklar toplu halde bir kahve köşesinde belki de bir duvara veya bir köşeye dayandırılarak bekletiliyordu. Böylece dayanmak ve durmak fiillerinin gerçek anlamları da devreye girmiş oluyor.

16 Görse bir müy-miyânı asılrımış bî-şek
Böyle bî-şerm ü edeb âleme sarkar geçme

“Geçme, bir ince belli güzeli görse, tereddütsüz asılrımış, böyle utanmaz ve arlanmaz bir biçimde herkese tacizde bulunur.”

Şair bu beyitte geçmeyi her gördüğü güzele asılan, sataşan, edepsiz ve çapkın bir kişiye benzetiyor (bk. 13. beyit). Burada asılmak ve sarkmak fiilleri hem gerçek hem de mecazî anlamlarındadır. Gerçek anlamda geçme, belde asılarak taşınır ve doğal olarak sarkar. Mûmiyan tabiri de çubuğun gerçek anlamıyla yani belde taşınması ile ilgilidir. Mecazen asılmak, bir şey isterken karşısındakini tedirgin edecek derecede ileri gitmek, üstelemek, ısrar etmek demektir²⁸. Sarkmak kelimesi de birisini

²⁶ Divan, s. 55, 66; Reşat Ekrem Koçu, *Eski İstanbul*, İstanbul 1931, s. 105.

²⁷ Pakalın, s. 383.

²⁸ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, I, 92.

rahatsızlık verecek derecesinde takip ve taciz etmek, lâf atmak, musallat olmak anlamlarına gelir. Âlem, kelimesi herkes, başkaları anlamındadır. Kâlâyî divanında “sarkmak” kelimesi iki beyitte şöyle geçiyor:

Yâsemen sarkar deyu nergis gözetmiş gonceyi
Görse patlar kahkahayla güldüğün anın hezâr²⁹
Sezdi gül-goncalara sarkdığını yâsemenin
Sıkılıp geçdi yere çekdi hacâlet sünbül³⁰

17 Uzadırsa sözü Kâlâyî Çubuklu'da nola
Ehl-i keyfe verir elbette keder ter geçme

“Kâlâyî (kumaşçı), sözü Çubuklu semtinde (geçme tütün çubukunda, kumaşta) uzatırsa ne çıkar. Önem vermemek, küsmek (gücenmek) ehli keyfe, elbette üzüntü verir.”

Şair, çubukluda sözü uzattığını söyleyerek birkaç anlamı birden kastediyor. Çubuklu şairin hem yek âhenk gazelinin konusudur; hem de XVIII. Yüzyıl başlarında İstanbul'un meşhur mesire semtlerindedir³¹. Çubuk kelimesi aynı zamanda bir kumaş çeşidinin adıdır. Sözü uzatmak, gereğinden çok konuşmak demektir. Ehl-i keyf, keyif ehli yani rahatına düşkün kimsedir. Ehl-i keyfe keder vermek; sözü uzatmak anlamına gelir. Sözün uzaması ehli-i keyf için yani keyif verici maddeler kullananlar için keyfe keder kabilinden bir şeydir. Çünkü bu tür meclislerde söz döner dolaşır aynı konuya gelir. Asıl bu konuları dikkate almamak yani ter geçmek³² ehli-i keyfi üzer.

“REFİ-İ KÂLÂYİ AND HIS GEÇME ÇUBUK POEM”

Abstract

Among the 18th century poets Mehmet Emin Refi's life, works and literary personality hasn't detailly dwell on. With this article, it is established that the Diwan of Ahmed Münib, son of Refi and from the Diwan, Ahmed Münib

²⁹ Divan, s. 29.

³⁰ Divan, s. 27.

³¹ Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, s. 4141.

³² Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lugati*, İstanbul 1945, IV, 34.

has got a son called Ali Nuri. According to archive documents, Ali Nuri worked for Post Office (PTT). After giving information about Kâlâyî's family, his 17-couplet "Berây-ı Geçme" poem was evaluated. "Geçme", a word added to complete rhyme of poem, means a tobacco pipe in sections. Poet, allocated poem to this subject and adorned interesting image.

Keywords

Kâlâyî, Divan Literature, Poem, Commentary, Tobacco Pipe.